

A politikaelméletek elméleti pozíciói

Szabó Márton

Írásom kísérlet annak bemutatására, hogy a szerteágazó és gazdag hagyományú politikaelméleteket milyen tudományos pozíció alapján dolgozták ki. Nem azt elemzem, hogy a politika jelenségeinek elméleti értelmezői hogyan választották meg a felmerült problémákat a politikai valóság egy-egy területén, például milyen megoldásokat dolgoztak ki a demokrácia dilemmáinak, a parlamenti választások eredményeinek, a demokratikus átmeneteknek, a kisebbségi létnek vagy az új társadalmi mozgalmaknak a magyarázatára. Írásom *az elméletek elméleti előfeltevéseivel* foglalkozik, azokkal a keretekkel, amelyek magukat az elméleteket teszik lehetővé.

Ezeket a kereteket az elméletek művelői ritkán teszik explicitté, úgy tekintenek rájuk, mint elméletalkotásuk természetes alapjára vagy közegére; nem írnak róluk, jóllehet építenek rájuk. Áttekintésünket is elsősorban ez indokolja, nevezetesen, ezek a többnyire implicit előfeltevések döntő módon megszabják, hogy az elmélet megalkotója mit vesz észre egyáltalán a politikából, s milyen megoldásokat dolgoz ki. Napjainkra négy alapvető politikaelméleti irányzat alakult ki: normatív, leíró, lokális-tematikus és interpretatív-diszkurzív. Ezek rövid jellemzésére teszek kísérletet. Írásomban a következőképpen haladok. Bevezetésként jelzem az elméleti irányzat közismert karakterét, utána részletesebben is számba veszem az irányzat legfontosabb jegyeit, ezt követően utalok az elmélet néhány jellegzetes képviselőjére, majd bemutatom azt az alappozíciót, ami az irányzatot meghatározza, végül szólok az elméleti irány belső problémáiról, megoldatlan kérdéseiről.

1. Normatív politikaelméletek

A normatív jellegű politikaelméletek megalkotói természetesnek veszik, hogy a politikai realitást pontosan s jól leíró teóriájuk alapján egy kívánatos (igazságos, racionális, jól működő stb.) társadalmi-politikai valóságot lehet berendezni, sőt maguk is ambicionálják az elméletük ilyen használatát. A *van* és a *kell* kettősége jól ismert nemcsak a filozófiai hagyományból, hanem a politikai praxisból is, hiszen például a politikai programok mindig egy kívánatos valóság létrehozására irányulnak. De vajon a normatív elméleteket milyen vonások jellemzik, és milyen látószöveget jelölnek ki művelőik számára?

A normatív politikaelméleteknek három közös vonásuk van. Az első annak a tapasztalatnak hangsúlyozása, hogy társadalom tele van *gonddal és bajjal*, a politikai közösség rosszul integrált és elégtelenül funkcionál, mégpedig azért, mert működése nem felel meg egy általánosan akceptálható értékrendnek és tudásnak. A második a megismerési intenció, hogy a politika egészében és részleteiben is *jól megismerhető* azon elv és modell alapján, amit az adott elmélet képviselője kidolgozott, azaz szerzője bizonyos értelemben evidencia jellegűnek, bár nem könnyedén elfoghatónak tekinti megállapításait. A harmadik az a feltételezés, hogy a politika betegségei az így kidolgozott exkluzív elmélet széles körben történő elfogadásával és alkalmazásával *orvosolhatóak* lennének.

A tapasztalat, a megismerés és a szándék ilyen egységét képviseli például John Rawls nagyhatású *méltányos igazságosság* koncepciója, amellyel ő a politikai közösségformálás új erkölcsi alapelvét kívánta megalapozni, szemben a közösségi integrációt addig uraló haszonelvű szerződésméletekkel.¹ Normatív elmélet John Dryzek diszkurzív demokrácia felfogása is, amely a politikaalakítás új, *diszkurzív racionalitását* kívánta megalapozni, szemben az addig uralkodó instrumentális és objektivista racionalitásokkal.² Ilyen elmélet Ronald Dworkin felfogása, amely a jogok egyetemességének elfogadására építi elméletét, szemben az érdekfelfogások partikularitásával.³

A három fent jelzett vonást egyetlen közös előfeltevés fűzi össze: a politikának van valamilyen *lényegi* magva, avagy vitathatatlan „igazsága”, amelyet az elmélet megalkotója egyrészt megtalált, másrészt erre építette fel az teóriáját. Például Rawls szerint „a jól berendezett emberi együttélésnek az igazságosság közös felfogása az alapokmánya.”⁴ Vagy Dryzek szerint a tanácskozó észjárásban találjuk meg a politika igazi racionalitását, ami egyaránt vonatkozik „az egyéni tettekre, a politikai intézményekre, a közpolitikai gyakorlatra”.⁵ Ezek a nagyhatású, erősen filozófiai tradícióban gyökerező normatív politikaelméletek azonban súlyos belső problémákkal küszködnek. Az egyik probléma a *megalapozás* kérdése, ami az elmélet *lényegkereső* természetéből következik. Az egymással rivalizáló és egymás helyettesítésére törekvő normatív elméletek közül csak akkor lehetne választani, ha a konstrukció lényegét alkotó alapelv minden kétséget kizáró módon cáfolhatatlan. Az ezt bebizonyító eljárás azonban nem létezik. Talán nem véletlen, hogy újabb munkáiban Rawls saját teóriájának érvényességét már a fejlett demokráciák politikai kultúrájához kötötte, azt állítva, hogy megállapításai azért fogadhatók el, mert híven fejezik ki ezen formációk politikai és morális hagyományait. Magyarán, csak lokális érvényességet tulajdonít saját normatív elméletének.

A következő probléma a teória magyarázó képességének *elégtelessége*, ami *totalizáló* természetének a folyománya. Ezek az elméletek ugyanis azzal a határozott igénnyel kerülnek kidolgozásra, hogy a politika minden jelenségére és összefüggésére magyarázatot nyújtsanak, ha nem is közvetlenül az alapozó munkák által, de ezekből levezethetően, illetve olyan módon, hogy minden ezzel ellentétes dolgot epifenomenális, azaz lényegtelen tényezőnek nyilvánítanak. Talán az sem véletlen, hogy ezen a ponton éri a normatív elméleteket a legtöbb bírálat. Úgy vélem, jogosan. Vajon miért magyarázna meg *mindent* a politikából az osztályharc, az érdekvényesítésre való hatalmi törekvés, a konszenzuális diskurzus, a méltányos igazságosság elve és más hasonló „politikai lényeg”?

S végül a normatív teóriák súlyos problémája a *dogmatizmus*, ami az elméletek *koherencia* igényével van összefüggésben, vagyis azzal, hogy a normatív teóriák fogalmilag rendezett és egységes felépítésűek, megalkotóik legalább is erre törekcsenek. Ez azonban nemcsak az elméletek meggyőző erejét növeli, hanem dogmatizmusát is; azaz a kategóriák precizírozását és a tantételekhez való ragaszkodást. Mindez azzal jár, hogy a normatív teóriák rigorózusak lesznek, gyak-

¹ RAWLS 1997

² DRYZEK 1990

³ DWORKIN 1997

⁴ RAWLS 1997. 23.

⁵ DRYZEK 1990. 3.

ran körben-forgóan önmagukat igazolják, és kevésbé politikai a valóságról szólnak. S így az sem véletlen, hogy a normatív teóriák alig képesek a párbeszédre egymással, inkább riválisai, mint kiegészítői egymásnak, esetleges korrekcióik pedig kivezetnek az elméletből.⁶ Jól látta ezt a problémát már Plátón is, aki az igazságosság ideájában találta meg a politika axiómáját, s normatív felfogásából következően azt javasolta, hogy az egyes politikai eseményeket ne egyedi komplexumként értelmezzük, hanem az eszmei igazságosságtól való eltérésként. Számtalan követőjével ellentétben azonban felismerte, hogy több érvényes axióma is megfogalmazható, ezért nem próbálta saját axiómájából magyarázni a politika egészét, például nem próbálta „az igazságosság axiómájából» levezetni az örök életének és nevelésének részleteit.”⁷

2. Leíró politikaelméletek

A leíró elméletek művelői nem a politikai bajok orvoslására dolgoznak ki koherens és átfogó elméleteket, fel sem teszik a kérdést, hogy jól vagy rosszul működnek-e a politikai szervezetek és közösségek, illetve van-e bármilyen lényege vagy „belső magja” a politikának, amelynek szilárd talaján állva bátran lehet víziót és javaslatot megfogalmazni a helyes politikáról.

Ezeket a politikai elméleteket, jelzett hiányon túl, két alapvető vonás jellemzi. Az egyik az, hogy egy adott, empirikusan elérhető politikai *valóságterület* minél pontosabb és teljesebb leírására s modellezésére tesznek kísérletet. Egyrészt úgy, hogy a rekonstrukciójukat történeti perspektívába helyezik, amihez vagy *ex post facto* ideáltípusokat konstruálnak, vagy a politikai valóság modellezéséhez elkülönítik egymástól a függő és független változókat, így keresve meg a tartósnak és projektálhatónak vélelmezett összefüggéseket és folyamatokat. A másik vonás hogy az elmélet művelői modelljeik alapján megkísérelnek *előrejelzéseket* tenni jövőbeli politikai folyamatokról és cselekvésekről. Ez olyan erős elv, hogy az empirikus elméletek igazságértékét elsősorban projekcióik használhatósága és kevésbé leírásaik pontossága alapján szokták megítélni.

Leíró elmélet a politika strukturalista-funkcionalista *rendszerelmélete*, ahogyan azt például Niklas Luhmann munkásságában láthatjuk.⁸ A felfogás hívei a politikát elsőrendűen szervezetek és szervezőmódok *működésének* tekintik, mégpedig olyan módon, hogy ezek egyrészt más társadalmi rendszerektől elkülönülten működnek, másrészt ezt a személytelen rendszert az őt alkotó elemek funkcionális összekapcsolódása és a benne lejátszódó folyamatok tartják életben. Leíró elmélet a *behaviorizmus* szemlélete alapján megfogalmazott ugyancsak sokféle felfogás, amelynek művelői az egyéni és a csoportos *viselkedést* állítják megfigyeléseik középpontjába, így lesz az elmélet a politikai viselkedés általános magyarázata. De ilyen elmélet a nagyszerű formalizált *racionális választás* elmélete, amely matematikailag is igyekszik modellezni a politikai viselkedéseket.⁹

A leíró politikaelméletek vonásait egy közös pont fűzi össze: ez a *pozitívizmus* eszménye és a hozzá kapcsolódó módszertani igény, amely egyben az empirikus társadalomtudományok huszadik századi sikerével és elterjedésével van összefüggésben. Ez két komoly következménnyel járt. Az egyik: A pozitivistá eszmény képviselői megkísérlik kiiktatni a tudományos gondolkod-

⁶ BALOGH 2006

⁷ OAKESHOTT 2001. 185.

⁸ LUHMANN 1981

⁹ ALMOND 2006. 76–83., 92–95.

dásból a politikára vonatkozó vallási, ideológia vagy éppen köznapiság nézeteket, s a politikát a maga objektív valóságában igyekeznek leírni, mentesen minden rávonatózó epifenomális jellegű tényezőtől. Legyen szó természetre vagy társadalomra vonatkozó tudásról, a pozitívizmus híve mélyen szkeptikus a mindennapi tudással szemben: nem az emberekben, hanem a módszerben bízik. Ha mégis inkorporálják az elméletbe a politikai tudást, akkor determinált és másodlagos tényezőnek tekintik, például olyan közvéleménynek, amelyet valamilyen objektív struktúra, szükségszerű működésmód, átfogó törvényszerűség vagy az érdekek ereje determinál. A másik következmény: A pozitivisták szemlélet a *kívülről* szerepét szánja a politika kutatójának s a politikaelmélet megalkotójának. Míg a normatív elmélet képviselője belül van saját elméletén, azaz a tudós, általa is vállaltan, egy követendő eszmét és értéket állít a politikai gyakorlat elé, addig a leíró elmélet képviselője rigorózan igyekszik önmagát kivonni saját elmélete és elméletének hatálya alól, azt ambicionálva, hogy a politikát a maga valóságában írja le és magyarázza meg, függetlenül minden rávonatózó esetleges egyéni elképzeléstől, a sajátjától is természetesen. Ennek lehetőségét a kutatási fogalmak pontos definíciójában és a megfelelő módszer következetes alkalmazásában látja.

A szintén széles körben elterjedt leíró politikaelméletek azonban ugyancsak súlyos belső problémákkal küzdenek. Közülük elsőként a *módszerfetisizmust* kell említenünk, ami az empirikus igényű elméletekben központi szerepet játszó *módszertani igényességgel* van összefüggésben. A *homo politicus* tudása iránti mély székszis ugyanis azzal jár, hogy az apodiktikus (feltétlenül igaz) ismeretre való törekvés mérhetetlenül felértékeli a módszert és az így nyert ismeretet; ezt a magatartást képviselik egyébként a *science* művelői már Descartes óta. Ahogyan gyakran mondják: bízni csak a jó módszerben lehet, s az igazság a jól megválasztott módszer megfelelő alkalmazásából eleve következik. Csakhogy ez a szemlélet beszorítja a kutatót a személytelen eljárások rutinszerű alkalmazásának kalodájába; az előfeltételek iránti vakságba, módszerek gépies alkalmazásába és az eljárások folyamatos „bonyolításába”, amely még a kutatási eredmények elméleti magyarázatban is nehezen tűri az innovációt.

A második probléma az *előrejelzések kudarca*, ami a leíró magyarázatokban fontos szerepet játszó *projekciókkal* van összefüggésben. Az egyedi magatartások esetén még csak-csak lehetséges jelezni a várható politikai cselekvéseket, mint ahogyan ezt jó eséllyel teszik például a választás-kutatások s választáselméletek vagy a racionális döntéseméletek. A rendszerszerű változások jelzése azonban már kicsúszik a leíró elméletek művelőinek kezei közül, jóllehet a politikaelmélet mégis csak a politika átfogó összefüggéseinek magyarázata kíván lenni. A leíró elméletek eredményeit értékelő kutatók szerint „1945 óta a politikatudomány rendre kudarcot vallott minden fontos politikai esemény előrejelzésében. Az 1960-as évek diáklázadásai, az új fundamentalizmus felemelkedése, a kommunizmus összeomlása, az 1989-es békés forradalom: mind meglepetésként érte a politika tudósait.” Ezen a téren olyan erős a kudarc érzése, hogy a kutatók manapság úgy vélik; „a makroszintű előrejelzések alig jelentenek többet tájékozott találgatásoknál.”¹⁰

A harmadik probléma a *kutatói státus bizonytalansága*, ami a leíró magyarázatok azon sajátosságával van összefüggésben, mely szerint itt a kutató a politikai valóság pontos, torzításmen-

¹⁰ BEYME 2003. 497.

tes megragadására tesz kísérletet. Ezzel szemben viszont a tényleges kutatásokban és elméleti magyarázatokban az történik, hogy a kutató legfeljebb lokális és provizórikus vonatkozásokban tud intakt maradni tárgyával szemben, a teljes értékenetesség és érintetlenség merő fikció. Ez nem teszi idioszinkretikussá a politikatudományt, de határozottan a tények és az elméletek létezésének *előfeltételeire* irányítja figyelmet. Ugyanis a politikára vonatkozó empirikus és elméleti munkákban semmi sem magától értetődő és semmi sem előfeltevés mentes, vonható le a konzekvencia, sokkal inkább jó vagy rossz, meggyőző vagy kevésbé meggyőző *konstrukcióval* állunk szembe.

3. Lokális-tematikus elméletek

Az úgynevezett lokális és részleges, köztes vagy tematikus elméletek megkísérlik mind a normatív mind a leíró elméletek fogyatékoságait kiküszöbölni, egyben új, integratív politikaelméleteket létrehozni, természetesen egy új korlátozás felvállalásával. Nevezetesen; nem szólnak minden létező politikáról, még inkább, nem keltik azt a látszatot, hogy erre képesek lennének. Ezzel együtt azonban a kiválasztott fontos probléma vagy terület kimerítő és pontos magyarázatát igyekeznek nyújtani.

A részleges vagy tematikus elméleteknek három alapvonása van. Közülük az első az, hogy egy ilyen elmélet nem leíró és nem is normatív, hanem a kettő közötti térben helyezkedik el. Ezért is nevezik ezeket gyakran *középszintű* elméleteknek, mert egyszerre épülhetnek empirikus kutatásokra (szemben a normatív elméletekkel, amelyekben a kutató saját tapasztalatait általánosítja) és elméleti következtetésekre (szemben a leíró elméletekkel, amelyek gyakran megelégszenek az empirikus kutatások eredményeinek tipologizálásával és magyarázatával). A második az, hogy ezek az elméletek rendkívüli *heterogenitást* mutatnak mind tárgyukat mind módszereiket tekintve. Míg a normativitás és a leírás elég határozott kereteket jelöl ki a kutató számára, addig a mezoszint nyitott a magyarázandó témák, problémák és területek, illetve az eljárások, módszerek és általánosítások tekintetében. A harmadik vonás a részleges-tematikus elméletek *lokális* jellege, ami a leíró politikaelméletekhez teszi őket hasonlatossá. Általánosításra törekszenek természetesen, de megállapításaik egyrészt egy adott politikai hagyomány alapján fogalmazzák meg, másrészt ezek érvényessége *hic et nunc* (itt és most) jellegű.

Ilyenek például a *regionális* elméletek, amelyek a történetileg és területileg is elkülönült különböző politikai valóságokat saját hagyományaik alapján magyarázzák, gyakran nem is reflektálva lokalitásuk specifikus természetére. Ilyen értelemben lehet beszélni arról, hogy a politikaelméleteknek van egy német, brit és francia módja vagy stílusa, amelyek mindegyike más-más politikai problémákra érzékeny, eltérő témákat favorizál és más elméleti tradíció alapján válaszolja meg a felmerült kérdéseket.¹¹ Ezen az alapon lehet azt mondani például, hogy a politikaelméleteknek lehetséges egy Kelet-Európai változata is. Ilyen részleges vagy tematikus elméletek azok a teóriák is, amelyek nem a politika egészét, esetleg egy-egy empirikusan elérhető parciális területét próbálják megvilágítani, hanem a közösségi-politikai *irányítás és együttműködés* elméleteit igyekeznek megalkotni. Ilyenek a különböző hatalomelméletek, kormányáselméletek, választáselméletek, kooperációs elméletek. De ide sorolhatjuk azokat az elméleteket is, amelyek a

¹¹ GALTUNG 1983

politikának nem egy-egy működés módjára reflektálnak, mint az előző csoporthoz tartozók, hanem valamilyen *társadalmi-politikai problémára*. Ilyen tematikák például az új társadalmi mozgalmakat, az ökológiai problémákat, a társadalmi egyenlőtlenségeket, vagy a válságokat magyarázó elméletek.

Ezeket az elméleteket jól láthatóan egy közös sajátosság fűzi össze, amely a három jelezett vonást is áthatja; ez a lokális-tematikus elméletek *aktivista* jellege. A normatív elméletek elsősorban filozófia jellegű kritikát gyakorolnak a politika széles valósága felett, a leíró elméletek pedig a politikai valóság minél pontosabb feltárására törekcszenek. A lokális-tematikus elméletek viszont, túl a reális valóságábrázolási szándékon, egyrészt az adott szűkebb-tágabb politikai közösség problémáihoz és igényeihez kapcsolódnak, másrészt legtöbbször alakítási-javítási szándékkal dolgozzák ki megoldásaikat, például a demokratikus átmenet, a kormányzás, a társadalmi egyenlőtlenség, a természetkárosítás, a válságok és más hasonló területek és témák elméleti magyarázatait. Az aktivista alapproziciót világosan jelzi, hogy leggyakrabban ezekben az elméletekben talál egymásra a politikus és a tudós, ezek azok a problémák és magyarázatok, amelyekben a politika és a tudomány, a hivatásos politikus és a professzionális kutató „egy nyelven beszélnek”. Ezért is van az, hogy ezek a lokális-tematikus elméletek alapvető jelentőségűek mind a kurrens politikai gyakorlatok mind a modernista szemléletű politikatudomány szempontjából. Mi több: a tudományfinanszírozások főbb területei és a konferenciák sűrű témái.

A tematikus vagy részleges elméletek azonban szintén súlyos belső problémákkal küzdenek. Az első probléma az aktivista pozícióból közvetlenül adódó *ideologizáltság*. Ugyanis a politika úgynevezett valóságos problémáinak már a megfogalmazásai is többfélék szoktak lenni, nem kevésbé a hozzájuk kapcsolódó igények és társadalmi törekvések. Az elméleti magyarázatok a legkritikáiban tudják ezeket áthidalni és kibékíteni, leginkább rivális teóriákat fogalmazznak meg, vagy más elméletekről tudomást sem véve, elkötelezett felfogásokat. Gondoljunk például a marxizmusra, az USA-ban kibontakozott politikai korrektség elméletére, vagy a faji, etnikai és a gender-problémák elméleti magyarázataihoz kapcsolódó támogató attitűdre. A politikai praxis evidens módon igényli az ideológiai támogatást, de az elméleti magyarázat mindig megsínyli ennek kielégítést, hiszen korlátozza önnön megismerési lehetőségeit.

A második probléma az elméletek *túláltalánosító* hajlama, pontosabban az a különös helyzet, hogy a lokalitásban való lehorgonyozottság okán a magyarázatok ingadoznak a provincialitás és túláltalánosítás pólusai között. Az érvényesség kérdését ugyanis nem könnyű megválaszolni egyetlen társadalmi tárgy esetében sem, hiszen itt nem homogén és nem is pontosan ismétlődő valóságról van szó, mint a természeti tárgyak esetén. A filozófiai fogantatású normatív elméletek nem sokat bajlódnak a problémával: a generalizálás mintegy alapmagatartásuk, a leíró elméletek számára pedig megállapításaik arra a tárgyra vonatkoznak csak, amit konkrétan és empirikusan vizsgálnak. A közép-szintű elméletek azonban nehezen tudják a kérdést viszonylag egyszerűen megválaszolni, hiszen, bár empirikus valóságra igyekeznek támaszkodni, megállapításaikat igyekeznek az egyedi dolgok fölé emelni, ami azzal jár, hogy a kutató „túláltalánosít”, például az USA-beli tapasztalatok és problémák kapcsán a politikáról mint olyanról értekeznek.

A harmadik probléma a lokális-tematikus elméletek *társadalommérnöki* pozíciója. Ezekhez az elméletekhez ugyanis nemcsak aktivista pozíció társul, hanem ezt a pozíciót olyan absztrakcionális idea mentén alakítják ki, amely leginkább a politikát alakító apparátusok igényeinek

felel meg. Michael Oakeshott szerint az ilyen elméletek alapjuknak egy kontextus-mentes, elvont racionális tudást tekintenek, amelyet állítólag a „tiszta szakmaiság” irányít. Ez alapján írják le a valóságot, fogalmazzák meg a célokat, választják meg az eszközöket és tervezik el a megvalósítást. Az így elképzelt politika azonban, véli Oakeshott, önmagán kívül mindenkiel szemben bizalmatlan, ezért életidegen, elutasítja a politikai élet változatosságát, ezért szimplán hatalomvédő, könnyedén fogalmaz meg mindenféle elképzelést és javaslatot, ezért perfekcionista. Az ilyen politika-felfogás és gyakorlat leginkább azonban eredménytelen, mert „beszorult a racionalizmus satujába”, vagyis egy olyan mintába próbálja beleerőszakolni a politikát, amely idegen tőle, így „valójában meghamisítja anélkül, hogy a kívánt jelleggel tudná felruházni.”¹² Mert hogy a politikát nem néhány politikai mérnök és apparátusa csinálja, hanem a politikai közönség egésze, amihez persze vezetői is hozzátartoznak.

4. Interpretatív-diszkurzív elméletek

Az elméletek negyedik típusához tartozó teóriák mindössze pár évtizede kezdtek kibontakozni a meglévő szövevényéből, megkísérelve ezeket maguk mögött hagyni, és új szemléletet meghonosítani a politika tudományos megragadásában. Elsősorban arról ismertek, hogy a politikát *értelmezett valóságnak* tekintik, ennek következtében erősen *konstruktivistá* felfogás jellemzi őket, ami alapvetően más, mint a politikát objektív állapotnak tekintő eddigi irányzatok szemlélete. Nevezik ezt *posztmodern* politika-felfogásnak is, ami nem jár messze az igazságtól, amennyiben a jelzöt nem a felelőtlen intellektuális játszadozás értelmében használjuk, hanem minimum úgy, ahogyan Jürgen Habermas tekintett rá: a posztmodern felfogás a modernitás *önreflexiója*. Mivel alapvetően más tudomány szemlélet alapján gondolkodnak a politikáról, mint az eddig jelzett felfogások, nemcsak új elméleti pozíciót képviselnek, hanem a politikatudomány *egésze* számára is új nézőpontokat és pozíciókat fogalmaznak meg, és új kutatási gyakorlatot igyekeznek meghonosítani. A posztmodern vagy interpretatív-diszkurzív politikatudományt az alábbi hat megkülönböztető specifikus vonással tudjuk jellemezni.

Egy: az eddigi felfogásokat mélyen áthatotta az objektivizmus és a pozitivizmus szemlélete, amely az emberektől függetlenül működő és ható szükségszerű összefüggések feltárásával igyekezett magyarázni a politikai állapotokat és folyamatokat. A posztmodern szemléletű tudomány viszont azt állítja, hogy a politikában *lehetséges* folyamatok játszódnak le, amelyek többféle képen létrejövő valóságot eredményezhetnek. Kettő: a lehetséges politikai valóság belső természete szerint tartalmazza a homo politicus *értelemadó és értelemfejtő* tevékenységét, s nemcsak külsőlegesen járul hozzá, mint ezt addig gondolták, ezért a különféle diskurzusokban testet öltő értelmezések nemcsak nem mellőzhetők a politikából, hanem ezek politikaalakító tényezők. Három: a lehetséges valóság lényege szerint nem univerzális, hanem *lokális* természetű, mint ahogyan a rá vonatkozó értelmezés is az. Tudható, hogy a modernség saját alapelveit igen szisztematikusan és átfogóan valósítja meg, de minél sikeresebb ez a projekt, annál világosabban látszanak a korlátai is, és annál sürgetőbben lépnek fel a lokalitás igényei, ezzel együtt a különféle érvényes elméleti értelmezések szükségletei a kreatív marginalitás jegyében. Négy: az eddigi felfogások a tudományos magyarázat képviselőjét vagy a politikai valóság fölé helyezték alapvetően

¹² OAKESHOTT 2001. 145., 211.

egy kritikusi pozícióba, vagy mellé állították egy vizsgáló és javaslattevő szakértői szerepben. Az interpretatív politikaelméletek viszont bevonják a kutatót a politikában, de az *involváltság* nem valamely parcialitás iránti elkötelezettséget jelent, és nem is a hatalomban való részesedés igényét. A politikatudomány itt a közjót elsősorban saját lehetőségeinek kiteljesítésével szolgálhatja, miközben elméletileg újra és újra meg kell küzdenie a politikában való kint és a bent határainak a meghúzásáért. Őt: a politikaelméletek eddig a természettudományokra kidolgozott lényegkereső összehasonlításokkal próbálták felmutatni a politikára vonatkozó általános megállapításokat, de minél általánosabb egy megállapítás, annál kevésbé bír magyarázó erővel. A diszkurzív szemléletű elmélet ezért azon lehetséges *kritériumok* egyikét mutatja fel, ahonnan a konkrét elméleti megállapításokat megfogalmazta, és a mindenütt előforduló absztrakt általánosságok helyett a tipikust, a kivételt, a példát és a határmegvonást tekinti a politikai cselekvés és az elméleti általánosítás alapelvének. Hat: maga a *posztmodern* politikaelmélet is más karakterrel bír mint az eddigi politikaelméletek. Nem kumulatív jellegű, hanem a tárgyat egyre *részletebben* és összetettebben megvilágító; nem egységes vagy egységesülő, hanem *plurális*; nem elsősorban kritikai vagy aktivista, hanem *önreflexív és segítő* jellegű. Mindez a módszert is érinti, mert nem a módszerhez köti az igazságot, hanem a kutatói *invencióhoz* és a kreativitáshoz; nem alkalmaz generális magyarázatokat, hanem *értelmezi* a jelenségeket, benne a másik ember előértelmezését és diskurzusait; jóllehet módszeresen vizsgálódik, de módszert a tárgyához igyekszik igazítani, és nem írja elő a szabályok alkalmazásának módjait.

Az értelmező-diszkurzív politikaelmélet korai képviselője volt Carl Schmitt azzal, hogy a huszadik században kibontakozó politikai valóság értelmezésére bevezetette a *politikai* (*das Politische*) fogalmát, amellyel a politika határainak megvonását és sajátosságainak értelmezését a politika szereplőinek definíciós tevékenységéhez kapcsolta.¹³ Ezt a szemléletet képviseli Hanna Arendt is, mert a politika létezését az emberek közötti *viszonyok* terébe helyezte és elméleti értelmezését összekapcsolta a *beszédtevékenységgel*. Michael Oakeshott, aki szerint a politika háromnegyed részt beszédből áll, és az így megmutatkozó *kontingencia* teszi a politikát egyáltalán politikává. Ide sorolható az Ernesto Laclau nevével fémjelzett *politikai diskurzuselmélet*, amely a marxista politikamagyarázat hagyományát a poszt-strukturálista tudomány szemlélete bázisán formálta át.¹⁴ A kommunárius politikaelméletek képviselői (Alasdair MacIntyre, Paul Ricoeur, Michael Sandel, Charles Taylor, Michael Walzer), mert az egységes és átfogó magyarázatok helyett a politikaelméletet a lokálisan formált közösségek működéséhez kapcsolják, s azt tartják, hogy a politika eltérő logikái mindig az értelmezésekben tárulnak fel.¹⁵ Kari Palonen *politikai fogalomtörténeti* munkássága, mert a politika mibenlétének feltárását annak történeti értelmezéséhez, pontosabban a retorikai toposzokban megragadható vonásához kapcsolja hozzá.¹⁶ Interpretatív politikaelmélet a magyarországi *diszkurzív politikatudományi iskola*, mert képviselői a politika értelmezésében a nyilvános és közösségi értelmezés meghatározó szerepét megkísérlik átfogóan és következetesen érvényesíteni.¹⁷ Ide sorolható Murry Edelman felfogása a poli-

¹³ SCHMITT 2002

¹⁴ ARENDT 2002; OAKESHOTT 2001; LACLAU–MOUFFE 1985; LACLAU 2011

¹⁵ BODA 2000; HORKAY HÖRCHER (szerk.) 2002

¹⁶ PALONEN 2009

¹⁷ SZABÓ 2003, SZABÓ 2006, SZABÓ 2011

tikai realitás szimbolikus természetéről, ami „szakítást jelent az intézményi osztályozások és a jogi leírások XX. század eleje óta uralkodó hagyományával, és [...] a II. világháború után felvirágozott behaviorizmussal.”¹⁸ Az interpretatív politikaelméletekről és az új politikatudományi praxistról igyekeznek átfogó képet adni egy terjedelmes, négykötetes szöveggyűjtemény.¹⁹

Az eddigiekből jól látszik, hogy az interpretatív-diszkurzív elméletek rendkívül széles felületen bontakoznak ki, művelői sok irányból érkeznek, és nemcsak a politikaelmélet megújítására tesznek kísérleteket, hanem a politikatudomány egészének is igyekeznek új irányt szabni, beleértve ebbe az empirikus vizsgálatokat. Ez azzal van összefüggésben, hogy ezen elméleti törekvés esetében *tudományszemléleti* újításról van szó. Ha az újításnak s a fentebb felsorolt jegyeknek vagy a különböző alkotók és kutatók innovációjának magvát keressük, akkor ezt a *hermeneutikai* szemléletben, az értelmezési pozíció egyetemességében találjuk meg, amely ráadásul bizalommal viseltetik a mindennapi politikaértelmezésekkel szemben is. Az interpretatív-diszkurzív elméletek képviselői ugyanis a politikát nem objektív állapotnak, egyetlen lényegből magyarázható valóságnak tekintik, amelynek leírásához el kell távolítani a realitásra ráakodott tudati elemeket, hanem a politikai valóság átfogó értelmezése szerintük egyrészt *nézőpontok* sokaságából jön létre, másrészt ebben a valóságban *együtt van* a realitás és a rávonatkozó tudás, a tények és a tények értelmezése, a tettek és a tettek elgondolása, az intézmények és ezek diszkurzív kezelése. Ráadásul mindez nem individuális aktusokban egzisztál, hanem nyilvános és interszubbjektív értelmezői tevékenységekben, azaz *diskurzusokban*.

S ha végül feltesszük azt a kérdést, hogy vajon milyen problémái és fogyatékoságai vannak az interpretatív-diszkurzív politikaelméleteknek, akkor erre korlátozottan tudunk csak válaszolni, ami a tudománytörténeti szituációval van összefüggésben. Ugyanis az interpretatív-diszkurzív politikaelméletek egyrészt „fiatalok”, azaz nem futották ki lehetőségeiket, másrészt a velük szembeni bírálatok azon szemlélet képviselőitől származnak, akiken ők éppenséggel túl akarnak jutni, mondhatjuk ezért, hogy a bírálataik nem immanens természetűek, hiszen „önmagukat” kéri számon rajtuk. Három problémára azonban érdemes felfigyelnünk. Az egyik: nem tudni, hogy vajon képes lesz az új politikatudományi invenció *integrálni* a korábbi felfogásokat, miközben erre, úgy tűnik, komoly szükség lenne. Ugyanis „A politikatudomány fő árama elvesztette hitét bármifajta rögzített tárgyi hierarchiában, amely a kutatásra és az elemzés módszerére vonatkozik”, mi több, „felhagyott a klasszikus modern megfogalmazással, miszerint „egy tudomány, egy módszer, s csak egy preferált elemzési egység” létezik.”²⁰ Kérdés persze, hogy az új szemlélet be tudja-e tölteni az integráló szerepet, s ha igen az integráció milyen természetű lesz. A másik probléma: az is eldöntetlen még, hogy mind az állampolgárok, mind az irányítók politikai praxisának miként válnak elfogadott *részévé* az interpretatív-diszkurzív politikaelméletek és politikavizsgálati eredmények. Ugyanis itt igen erős a naiv empirizmus és az objektivistapozitivisták szemlélet, nem is csak valamiféle korlátozottság okán, hanem azért, mert a politizálás tárgynyelven folyik, azaz nem azzal foglalkozunk, hogy miként gondolkodunk, hanem azzal, hogy miként kell megoldani az előttünk fekvő problémákat. Leginkább ütközések, sikertelenségek, konfliktusok és válságok szembesítenek bennünket saját előfeltevéseinkkel és értelmezési

¹⁸ EDELMAN 2004. 151.

¹⁹ BEVIR (ed.) 2011

²⁰ BEYME 2003. 502.

tevékenységünk meghatározó természetével. Figyelemre méltó viszont a vállalati menedzsment fogékonysága az intézmények diszkurzív karakterére.²¹ A harmadik: jóllehet „a politikatudomány kortárs kutatóinak ebbe a csoportjában sajátos »dekonstruktivista, posztmodern« konszenzus jött létre abban a kérdésben, hogy a politikatudománynak nem létezik privilegizált kánonja”,²² pozitívan megfogalmazva, különböző perspektívákból lehet érvényes elméleti megállapításokat tenni a politikáról, ám kérdés, hogy állítható-e valamilyen konszenzuális tudás a teljes „széttartás” elméleti lehetőségével szembe, s ha igen ez, miként jön létre.²³ Úgy vélem azonban, hogy ezek és más problémák az interpretatív-diszkurzív politikaelméletekben rejlő kifejezetten erős innovációs képesség folytán előbb-utóbb megoldást vagy meghaladást nyernek valamilyen formában.

²¹ PHILIPS–LAWRENCE–HARDY 2004

²² ALMOND 2003. 89–90.

²³ KULCSÁR-SZABÓ 2011

Bibliográfia

- ALMOND 2003
ALMOND, Gabriel: Politikatudomány: a tudományág története. Fordította Kádár András. In: GOODIN, Robert E.–KLINGEMANN, Hans-Dieter (szerk.): A politikatudomány új kézikönyve. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 61–102. (*Osiris Tankönyvek*)
- ARENDRT 2002
ARENDRT, Hannah: *A sivatag és az oázisok*. Fordította: MESÉS Péter–PATÓ Attila. Gond Kiadó–Palatinus Kiadó, Budapest, 2002.
- BALOGH 2006
BALOGH István: *Igazságosság és politika*. L'Harmattan, Budapest, 2006.
- BEYME 2003
BEYME, Kalus von: Politikaelmélet: empirikus politikaelmélet. Fordította *Holló István*. In: GOODIN, Robert E.–KLINGEMANN, Hans-Dieter (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Osiris, Budapest, 2003. 497–507.
- BEVIR (ed.) 2010
BEVIR, Mark (ed.): *Interpretive political science*. I–IV. Sage, London–New York, 2010.
- BODA 2000
BODA Zsolt: A komunitárius elmélet: identitás, kultúra, értelmezés. In: SZABÓ Márton (szerk.): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Józsefvárosi Műhely, Budapest, 2000. 138–161.
- DRYZEK 1990
DRYZEK, John: *Discursive democracy: politics, policy and political science*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- DWORKIN 1997
DWORKIN, Ronald: *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press, Cambridge (MA), 1997.
- GALTUNG 1983
GALTUNG, Johan: Struktur, Kultur, und Intellektueller Stil. *Leviathan*, 3 (1983) 303–338.
- HORKAY HÖRCHER (szerk.) 2002
HORKAY HÖRCHER Ferenc (szerk.): *Közösséglvű filozófiák*. Századvég, Budapest, 2002.
- KULCSÁR-SZABÓ 2011
KULCSÁR-SZABÓ Ernő: A hermeneutikai politikatudomány és a perspektivizmus problémái. *Politikatudományi Szemle* XX. (2011)/4. 148–153.
- LACLAU–MOUFFE 1985
LACLAU, Ernesto–MOUFFE, Chantal: *Hegemony and Socialist Strategy*. Verso, London, 1985.
- LACLAU–MOUFFE 2011
LACLAU, Ernesto: *A populista ész*. Fordította: CSORDÁS Gábor. Noran Libro, Budapest, 2011.
- LUHMANN 1981
LUHMANN, Niklas: *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat*. Olzog Verlag, München, 1981.
- OAKESHOTT 2001
OAKESHOTT, Michael: *Politikai racionalizmus*. Fordította: KÁLLAI Tibor–SZENTMIKLÓSI Tamás. Új Mandátum, Budapest, 2001.
- PALONEN 2009
PALONEN, Kari: *Közdelem az idővel: A cselekvő politika fogalomtörténete*. Fordította VINCZE Hanna Orsolya. L'Harmattan, Budapest, 2009.

PHILIPS–LAWRENCE–HARDY 2004

PHILIPS, Nelson–LAWRENCE, Thomas–HARDY, Cynthia: Discourse and Institutions. *Academy of Management Review*, 29 (2004)/4. 635–652.

RAWLS, 1997

RAWLS, John: *Az igazságosság elmélete*. Fordította KROKOVAY Zsolt. Osiris, Budapest, 1997.

RAWLS, 1998

RAWLS, John: A méltányosságként értett igazságosság: politikai, s nem metafizikai elmélet. Fordította BABARCZY Eszter. In: HUORANSZKI Ferenc (szerk.): *Modern politikai filozófia*. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1998. 174–188. (*Szemeszter*)

SCHMITT 2002

SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Fordította Cs. KISS Lajos. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor Kft., Budapest, 2002.

SZABÓ 2003

SZABÓ Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. L'Harmattan, Budapest, 2003.

SZABÓ 2006

SZABÓ Márton: *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. L'Harmattan, Budapest, 2006.

SZABÓ 2011

SZABÓ Márton: *Politikai episztemológia*. L'Harmattan, Budapest, 2011.